

*Дейнеко С.М., Казус В.О.
(Харків)*

ЛЮДИ ЧЕСТІ: НОВИЙ ПОГЛЯД НА ВІДОМІ ПОДІЇ

Висвітлено трагічні події травня 1942 р. під Харковом. Особливу увагу приділено особистостям Ф.Я. Костенко, А.М. Городнянському та Л.В. Бобкіну.

Про трагічні події весни 1942 року, коли успішно розпочатий наступ під Харковом в лічені дні завершився грандіозним оточенням і знищенням двох армій та армійського угруповання, прийнято було писати, як про невдалу стратегічну операцію Червоної Армії. Майже погодинно розписувалися основні напрямки ударів фронтів та армій Південно-Західного напрямку, кількість бойової техніки та особистого складу, подавалися спогади військовослужбовців, які того часу служили у складі Вермахту. Аналізувалися причини поразки, некомпетентність командування напрямком в особі головнокомандуючого маршала С.К. Тимошенка, члена Військової Ради М.С. Хрущова та начальника оперативної групи напрямку генерала І.Х. Баграмяна, які за всяку ціну намагалися оволодіти «другою столицею України» Але майже ніхто не згадує про мужність і трагічну загибель командуючих 57-ї та 6-ї армій армійського угруповання Л.В. Бобкіна.

Вперше Харківській операції повністю була присвячена невелика книжка, яка в серпні 1942 року вийшла в Швеції. В ній було багато неточностей, але це перша робота, в якій описані трагічні події під Харковом в травні 1942 року [Быков, 2009, с. 16]. У радянській літературі зазвичай було прийнято писати про перемоги, а тому травнева операція під Харковом в літературі описана доволі скупо. Суспільство отримувало знання про війну від старших офіцерів, генералів

і маршалів. «Окопна правда» – правда ветеранів-окопників була невідома. Навіть у спогадах маршала Радянського Союзу Г.К. Жукова травневим подіям під Харковом відведено 5 сторінок [Жуков, 1975, с. 66 – 70]. Більш детально про це розповідав маршал І.Х. Баграмян. Найповніше з представників радянського вищого генералітету аналізує провал весняного наступу у своїх мемуарах маршал К.С. Москаленко [Москаленко, 1979, с. 174 – 180]. У 1967 році виходє з друку «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941 – 1945 рр.», в якій присвячують цілу главу політичним та військовим передумовам Харківської операції та аналізується причини трагічної поразки. Під час Горбачовської «перебудови» починають з'являтися окремі статті в спеціалізованому «Воєнно-історичному журналі». Частково розкриваються причини, які привели до катастрофи. Але звертає на себе увагу, що майже не відтворено найдраматичніший етап Харківської наступальної операції – боротьбу бійців та командирів Червоної армії в оточені [Українська РСР ..., 1967, с. 440 – 457].

24 жовтня 1941 р. розпочалася нова ера в історії Харкова, його людність раптово була перенесена в інший вимір, де панували жорстокі закони. У жовтні 1941 р. для багатьох харків'ян стала очевидною смертельна загроза, яка нависла над містом. Потяглися колони відступаючих частин Червоної армії, терміново евакуювалися різні установи, виробництва. Принишкле місто залишалося на милість переможців, які ввійшли в нього 25 жовтня. В перші ж дні окупації репресивні органи Німеччини та Вермахт установили в місті «новий порядок». Найтяжче лихо принесла німецько-фашистська окупація простим харків'янам [Історія міста ..., 2004, с. 326].

Втрата Харкова та Харківського промислового району в жовтні 1941 р. для радянського командування мала далекосяжні негативні наслідки, це постійно спонукало до проведення наступальних операцій на західному та південному напрямку. Радянське військово командування саме на Харківському напрямку намагалося змінити ситуацію на свою користь. Перша спроба здійснити цей намір – визволити Харківський промисловий район та місто Харків – мала місце в січні 1942 р. На цей час загальна стратегічна обстановка на німецько-радянському фронті різко змінилася. Червона Армія зірвала план проведення «блискавичної війни» протягом однієї компанії. Війна прийняла зтяжний характер [Історія міста ..., 2004, с. 351].

18 січня 1942 р. почалася Барвенківсько-Лозівська операція наступальна операція частин Червоної Армії, що тривала до 31 січня. В результаті боїв 24 січня було визволене Барвінкове, 27 січня – Лозова. Наприкінці січня та на початку лютого 1942 р. наступ радянських військ на південній ділянці фронту почав слабнути, фронт стабілізувався на досягнутих рубежах. Війська 6-ї армії Південно-Західного фронту, 57-ї і 9-ї армії Південного фронту разом з кавалерійськими корпусами закріпилися на виступі фронту, що утворився між Балаклєєю, Лозовою і Слов'янськом (до 90 км в глибину і до 110 км у ширину) [Москаленко, 1979, с. 128 – 129].

В результаті наступальних боїв, які тривали 1,5 місяця, війська Південно-Західного напрямку оволоділи на правому березі річки Північний Донець великим плацдармом і зайняли вигідну позицію для подальшого наступу як на харківське, так і на донбаське угруповання фашистських військ. Крім того, війська Червоної Армії скували значні сили ворога в цьому районі.

В першій половині березня 1942 р. Військова Рада Південно-Західного напрямку звертається до Ставки з пропозицією провести наступальну операцію силами Брянського, Південно-Західного і Південного фронтів з метою розгрому сил противника і наступного виходу радянських військ на лінію Гомель, Київ, Черкаси, Первомайськ, Миколаїв. Командування напрямку прохало Ставку надати додаткові сили й озброєння. Але Генеральний штаб не дав згоди на проведення великомасштабної операції. Верховний Головнокомандуючий дав дозвіл на проведення окремої операції з метою розгромити своїми силами тільки харківське угруповання, визволити Харків і створити умови для подальшого наступу на Дніпропетровськ [Українська РСР..., 1967, с. 440]. Сталін погодився на проведення даної операції вважаючи, що вона може скувати частину німецьких військ, які б гіпотетично могли прийняти участь в наступі на Москву [Штеменко, 1987, с. 57].

Харківська операція почалася 12 травня 1942 р. та закінчилася трагедією для військ

Червоної Армії. Планом операції передбачалося нанести військами Південно-Західного фронту двох ударів по Харкову: головного – силами 6-ї армії під командуванням генерал-лейтенанта А.М. Городнянського і армійського угруповання генерал-майора Л.В. Бобкіна з Барвінківського виступу і допоміжний з району Вовчанська. Німецько-фашистське командування також готувало в районі Харкова наступальну операцію під кодовою назвою «Фридерікус-1» з метою ліквідації плацдарму військ червоної армії в районі Барвінково-Лозова. Наступ військ Південно-Західного фронту почався вранці 12 травня 1942 р. після артпідготовки. За перші три дні ударні угруповання прорвали німецьку оборону й просунулись з району Вовчанська на 18 – 25 км, а від барвенківського виступу на 25-50 км. Маршал К.С. Тимошенко та член Військової Ради М.С. Хрущов надсилали Верховному Головнокомандуванню повні оптимізму телеграми. В розмові з генерал-лейтенантом О. М. Василевським, який прийняв на себе обов'язки начальника Генерального штабу, Й. Сталін докоряв йому, що за наполяганням представників Генштабу він ледве не скасував так вдало розпочату операцію [Безсмертя..., 2000, с. 123].

Війська Південно-Західного фронту, які просувались на захід, з кожним днем збільшували свій фланг, залишаючи його неприкритим. Тому командуючий групою армії «Південь» фон Бок вніс до плану операції «Фридерікус-1» власне новаторське рішення. Він призначив наступ на день раніше, ніж було заплановано для того, щоб Червона Армія не встигла закріпитися на захоплених рубежах. Армійська група генерал-полковника фон Клейста вже вранці 17 травня почала атакувати радянські позиції. Коли радянське командування прийшло в себе від потрясіння, яке було викликане німецьким контрнаступом, виявилось, що над 57-ю армією нависла загроза оточення і відокремлення її від армійського угруповання Л.В. Бобкіна та 6-ї армії. Из усіх армійських груп, а також з стрілецьких дивізій, кількох танкових бригад і частини артилерійських засобів, якими була посилена 6-та армія поспіхом утворилось нове армійське угруповання «Південь» під командуванням заступника командуючого Південно-Західним фронтом генерал-лейтенанта Ф.Я. Костенка [Мошанский, 2009, с. 100].

Настав фатальний день 23 травня 1942 року. Близько опівдня німецькі танкові дивізії генерал-полковника фон Клейста та частини 6-ї армії під командуванням генерала Ф. Паулюса з'єдналися за 15 км на південний захід від Балаклеї. На Барвінківському виступі було кілька центрів зосередження оточення частин Червоної армії. найбільший з них перебував у трикутнику, обмеженому населеними пунктами Крутоярка-Лозовеньки-Картамиши. 25 травня відбулася телефонна розмова командуючого групою «Південь» генерал-лейтенанта Ф.Я. Костенка з штабом фронту. Ф.Я. Костенко просив передати командуванню, що навколо його штабу йде запеклий бій і що необхідна допомога боєприпасами та паливом. На цьому зв'язок обірвався.

Ціною величезних втрат вирватися з котла вдалося окремим групам бійців і командирів. Про організований вихід частин та збереження важкого озброєння не могло бути і мови. Для того, щоб полегшити вихід з оточення та забезпечити оборону штабів і вивезення командного складу, зокрема, самого маршала К.С. Тимошенка, було викинуто парашутний десант. Десант ще в повітрі опинився під прицільним вогнем. Але десант скинули точно на село Лозовенька, де ще залишався К.С. Тимошенко, тож вони до кінця виконали свій обов'язок – прискорили евакуацію. Більшість загинула, а решта – потяглися у колонах військовополонених [Безсмертя..., 2000, с. 125 – 126].

Наслідком харківської драми стали великі втрати серед командного складу високого рівня. Загинули досвідчені командири, багато з яких змогли вирватись з Київського котла у вересні 1941 року.

І заради безсмертної пам'яті співвітчизників, які загинули в жорстокому й кривавому бойовищі 23-25 травня 1942 року, треба пам'ятати про тих, хто не покинув своїх солдат і бився з ними до останнього – людей честі – генерал-лейтенанта Ф.Я. Костенка, генерал-лейтенанта А.М. Городнянського, генерал-майора Л.В. Бобкіна. Вони билися з ворогом пліч-о-пліч із солдатами та розділили з ними їхню трагічну долю.

Федір Якович Костенко, на військовій службі з 1915 року, старший унтер-офіцер Російської

імператорської армії, учасник Першої світової війни. В 1918 році добровільно вступив до лав Червоної армії, приймав участь у Громадянській війні, на посаді помічника командира ескадрону кавалерійської дивізії у складі 1-ї Кінної армії. Велику Вітчизняну війну розпочав командуючим 26-ї армії Південно-Західного фронту, приймав участь в обороні Києва. Згодом приймав участь у Єлецькій наступальній операції, яка проходила з 6 по 16 грудня 1941 р., та закінчилася розгромом німецького угруповання. З середини грудня 1941 р. Ф.Я. Костенко призначений командуючим Південно-Західним фронтом. З квітня 1942 р. переведений на посаду заступника командуючого того ж фронту. Генерал Ф.Я. Костенко загинув 25-26 травня 1942 р. поблизу села Петропавлівка. Разом з ним загинув його старший син Петро. На честь Ф.Я. Костенко названі вулиці в містах Липецьк та Єлець (Російська Федерація).

Авксентій Михайлович Городнянський, на військовій службі з 1915 року, старший унтер-офіцер Російської імператорської армії, учасник Першої світової війни. В Червоній армії з 1918 року, воював на фронтах Громадянської війни.

Він зустрів Велику Вітчизняну війну на посаді командира 129-ї стрілецької дивізії. Влітку 1941 р. дивізія генерала Городнянського, у складі 16-ї армії, приймала участь в битві під Смоленськом. У серпні 1941 року обійняв посаду командуючого 13-ю армією. Приймав участь в Єлецькій наступальній операції. З січня 1942 р. командуючий 6-ю армією Південно-Західного фронту.

За одними відомостями, генерал Городнянський загинув у багнетному бою, але більш достовірною є версія, що Авксентій Михайлович, вірний присязі та військовому обов'язку, застрелився. Віддаючи шану його мужності, німецьке командування перевезло тіло командарма до села Орлиноорське і віддало наказ поховати його з військовими почестями. Після закінчення війни рештки А.М. Городнянського перепоховали на одному з цвинтарів м. Харкова [Безсмертя..., 2000, с. 129].

Леонід Васильович Бобкін, учасник Першої світової та Громадянської війн. Під час проведення Харківської операції обіймав посаду командуючого армійською групою Південно-Західного фронту. В травні 1942 року помер від тяжких ран поблизу с. Лозовенька. Того ж дня, 26 травня, загинув 19-ти річний син генерала Л.В. Бобкіна, Ігор, студент І-го курсу Новочеркаського Політехнічного інституту, який добровільно пішов на фронт.

В експозиції Харківського історичного музею присвяченій Великій Вітчизняній війні, «Велич подвигу народного» вищезгадані трагічні події предбставлені цілою низкою експонатів: парадний мундир генерала А.М. Городнянського, наручний годинник, газета «Соціалістична Харківщина» за 1942 р., копія карти-схеми Харківської операції та фотографії генералів Ф.Я. Костенко, А.М. Городнянського та Л.В. Бобкіна.

За минулий, 2011 р., екскурсії на вищезгадану виставку замовили 25 тисяч екскурсантів. Окрім цього, частина відвідувачів скористалася можливістю індивідуального перегляду. Особливою увагою користується даний розділ експозиції у курсантів Вищих військових навчальних закладів Харкова, зокрема у слухачів факультету Військової підготовки Національного Технічного університету «Харківський Політехнічний інститут», курсантів Академії внутрішніх військ України та Харківського університету Повітряних Сил ім. І. Кожедуба, Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України при Національному університеті «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» та військовослужбовців строкової служби Збройних Сил України.

Так, протягом 2011 р., розділ експозиції «Велич подвигу народного», присвячений трагічним подіям під Харковом в 1942 році відвідали 2 тис. 860 слухачів та курсантів військових закладів і військовослужбовців Збройних Сил України.

Окрім цього, до 70-річчя битви під Харковом проводилися інтерактивні заходи для курсантів факультету Військової підготовки Національного Технічного університету «Харківський Політехнічний інститут» та Харківського університету Повітряних Сил ім. І. Кожедуба. В рамках заходу особливу увагу приділено особистостям генералів Ф.Я. Костенка, А.М. Городнянського та Л.В. Бобкіна.

19 травня 2012 р. під егідою Харківського обласного управління культури та туризму проходила загальноміська акція «Ніч в музеї». Під час проведення даного заходу Харківський історичний музей відвідало близько 8 тисяч харків'ян та гостей міста. Більшість з них переглянули та прослухали екскурсію присвячену подіям Великої Вітчизняної війни в цілому, та подіям під Харковом в 1942 р.

Виставка «Велич подвигу народного» сприяє зростанню зацікавленості і осмисленню подій Великої Вітчизняної війни та вихованню патріотизму у молодого покоління. У військово-патріотичному наповненні розділу про трагедію під Харковом в 1942 р. значну роль займають мужні вчинки Ф.Я. Костенка, А.М. Городнянського та Л.В. Бобкіна, які, на відміну від частини командування Південно-Західним напрямком, не зрадили та не покинули своїх солдат в оточенні і були вірні військовій присязі до останнього подиху.

Література

- Бегунов С. М., Литвинчук А.В., Сутулов В.А.* Вот где правда, Никита Сергеевич. Новые документы о Харьковском сражении // Военно – исторический журнал. – 1990. – № 1. – С. 9 – 18.
- Безсмертя.* Книга пам'яті України 1941-1945 рр. – К.: Пошуково – видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.
- Биков К.В.* Последний триумф Вермахта: Харьковский котёл. – М.: Яуза – Пресс, 2009. – 480 с.
- Жуков Г.К.* Воспоминания и размышления. – М.: Издательство Агентства Печати Новости, 1975. – Т. 2. – 448 с.
- Історія міста Харкова ХХ століття* : колективна наукова монографія / О. Н. Ярмиш, С. І. Посохов, А. І. Епштейн, Б. К. Мигаль та ін. – Х. : Фоліо: Золоті сторінки, 2004. – 686 с.
- Калініченко В.В., Рибалка І.К.* Історія України. Частина III: 1917-2003 рр.: Підручник для історичних факультетів вищих навчальних закладів. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004. – 628 с.
- Москаленко К.С.* На юго-западном направлении. 1941-1943. Воспоминания командарма. – М.: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1979. Кн. 1– 414 с.
- Моцанский И.* Сражение под Харьковом. Кровавая катастрофа 12 – 28 мая 1942 года. – М.: Вече, 2009. – 144 с.
- Штеменко С.М.* Генеральний штаб у роки війни. – К.: Політвидав України, 1987. – 908 с.
- Українська РСР* у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945 рр. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1967. – Т. I. – 553 с.

Deyneko S., Kazus V.

PEOPLE OF HONOUR: A NEW LOOK ON THE KNOWN EVENTS

In the work considered stages of realization offensive operation of the Red Army in may 1942 near Kharkiv and its tragic ending, which led to surround and destruction of the troops of the South – West front and death of some soviet generals. Courageous and honorable behavior of generals Kostenko, Horodnyansky and Bobkin formed a basis of patriotic and educational work, which carries out in Kharkiv historical museum based on the exhibition «The greatness of the deed national».